

Litteraire Kroniek: Ondanks de censuur van het koloniale bewind ontwikkelde Indonesië een eigen boekcultuur

Carel Peeters' Litteraire Kroniek
Vrij Nederland - Dinsdag 28 juli 2020

In *Met een drukpers de oceaan over* laat hoogleraar Boekwetenschap Lisa Kuitert zien hoe de boekcultuur zich heeft ontwikkeld in Indonesië onder koloniaal bewind. Tegen de wens van de Nederlanders in.

Het is een gezellig rommeltje met op de grond slingerende kranten en papieren, met volgestouwde bureaus en kasten waarin de boeken vermoeid scheef zijn gaan hangen. Maar hoe rommelig het kantoor ook, de drie redacteurs van het *Bataviaasch Nieuwsblad* zitten er voor de foto opgeprikt bij in hun witte tropenkostuum. De fotograaf heeft ze in het jaar 1910 even met stijfsel overgoten opdat ze een paar minuten niet meer zouden bewegen. Dat is allemaal aardig om te zien, maar in het licht van het boek waarin de foto staat, *Met een drukpers de oceaan over. Koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië 1816-1920* van Lisa Kuitert, valt de manier waarop de armen van de redacteurs liggen het meest op.

Bij de een ligt de linker-, bij de ander de rechterarm losjes op het bureau, alle drie op dezelfde manier een beetje van ze af. Die armen liggen daar onnatuurlijk, stijf en formeel, op een koloniale manier. Ook al zijn die mannen in werkelijkheid misschien helemaal niet zo koloniaal, ze zitten er koloniaal bij. Ze passen als in een mal in de typisch koloniale manier van zitten en staan op oude foto's: pontificaal en tevreden met zichzelf.

Storende factor

Het zijn zulke foto's die je voor je ziet bij het lezen over de manier waarop in Nederlands-Indië om werd gegaan met wat wij nu de 'vrijheid van meningsuiting' noemen. De 'drukpers' die vanuit Nederland over de oceaan naar Indië kwam, werd daar door de Nederlandse ambtenaren niet triomfantelijk binnengehaald als een middel ter verheffing en het plezier van de bevolking, maar als een storende factor, een middel dat de bevolking kon ophitsen tegen het koloniale bestuur. Die drukpers kon ervoor zorgen dat de 'kernwaarden' van de bewindvoerders (hiërarchie, waardigheid en ontzag) door de pers niet werden uitgedragen.

Om de 'drukkers' in de gaten te houden werd in 1856 een 'drukkersreglement' ingevoerd.

Als het om meningsvorming ging was het zelfs niet de bedoeling dat de Nederlandse en Europese inwoners van Indië met elkaar van gedachten wisselden: 'de vorming der openbare meening' moest 'worden verhinderd, opdat de inlanders geene kennis bekomen van de verschillen, die tusschen hun overheerschers onderling bestaan.'

Om de 'drukkers' in de gaten te houden werd in 1856 een 'drukkersreglement' ingevoerd. Daarmee werd een strikte censuur een feit. Wie een boek of brochure wilde verkopen moest drie exemplaren in proefdruk inleveren bij het gouvernement. Het moest eerst gekeurd worden. Kranten en tijdschriften moesten twee uur voor verschijnen aan de plaatselijke overheid worden overlegd, alles 'tot beteugeling der pers.'

Er werd een ontmoedigingsbeleid gevoerd: een beginnende drukker moest een borg betalen tussen de 200 en 5000 gulden. Bovendien kregen ze met zoveel bepalingen en voorschriften te maken dat het leek 'of de hoofden van bestuur aan plaagziekte' leden. Een jonge uitgever, Eduard Führi, moest 2000 gulden neertellen, omdat een resident zou hebben geklaagd dat hij *De negerhut van oom Tom* als feuilleton in zijn liberale krant publiceerde.

'Hou ze onwetend'

In de lange negentiende eeuw die Lisa Kuitert in haar boek bestrijkt is dit wantrouwen tegenover de pers een vast gegeven. Men was permanent bang dat de gemoederen 'verhit' zouden raken door wat de kranten schreven. 'Den gedweëen Javaan' zou wel eens in verzet kunnen komen. Om dat te voorkomen werd de kinderen op school Maleis geleerd, en niet Nederlands. Dat was strategie: Nederlands moest exclusief door de koloniale heersende partij gesproken worden, er moest taalverschil zijn. 'Hou ze onwetend', vat Kuitert het beleid samen.

Tegen de zin van het veelal arrogante koloniaal bestuur werd de drukpers desondanks ook als middel voor de emancipatie van de inlander gebruikt. De honderd jaar overziend beschouwt Kuitert de drukpers in Nederlands-Indië als een paard van Troje. Hoe de conservatieve kolonialen ze ook tegenwerkten, er ontstond geleidelijk een intellectuele Indische voorhoede, de *prijaji*, die zich niet liet wegduwen: 'Uit de buik van het paard kwamen kennis, amusement, nieuws, advertenties, contacten, denkbeelden, protesten, groeperingen en strijd voort.' De wereld werd binnen handbereik gebracht.

De rode draad van Kuiterts boek is de langzame overgang van Nederlands drukwerk naar Indonesisch drukwerk.

Na de niet door Kuitert behandelde VOC-tijd in de zeventiende eeuw begon de drukkersactiviteit pas echt in het eerste kwart van de negentiende eeuw in Batavia. In 1823 was men zo blij met de drukpersen van de Landsdrukkerij dat men zelfs van geluk het vierhonderdste geboortjaar van Laurens Janszoon Coster ging vieren, met optocht en al, met langs de kant ‘eene ontelbare menigte.’

Maar daarmee had de Landsdrukkerij zelf nog geen loden letters (en zeker geen Javaanse letters), en ook geen inkt, laat staan grote hoeveelheden papier om mee te drukken. Dat moest ook allemaal uit Nederland komen. Pas in 1882 ging men serieus denken over het opzetten van een eigen papierfabriek. In 1899 had men er een miljoen gulden voor bij elkaar, maar het zou nog tot 1910 duren voor de eerste echte papierfabriek werd opgericht in Soerabaja.

Slachtoffers van tijgers

De rode draad van Kuiterts boek is de langzame overgang van Nederlands drukwerk naar Indonesisch drukwerk.

Dat was geen kleinigheid, gegeven de vele lokale talen en schriftsoorten. In hoeverre kon de lokale bevolking eigenlijk lezen? Dat waren niet veel mensen. Er werd nog lang met handgeschreven manuscripten gewerkt.

Midden negentiende eeuw ontstonden pas de eerste boekwinkels. In 1884 waren er 29 drukkerijen, verspreid over de hele archipel, meldt het *Koloniaal verslag*, dat van alles (van de hoeveelheid koeien tot het aantal slachtoffers van tijgers) cijfers bijhield. Het drukken van schoolboeken was het werk van de Landsdrukkerij. In 1870 waren er elf leesboeken Javaans, achttien Soendanees en achttien Maleis. Daarvan waren 200.000 exemplaren gedrukt, zo’n 4255 per boek. Voor een bevolking van plusminus 20 miljoen. Ondertussen was er wel allerlei activiteit rond het lezen: kranten, tijdschriften, bibliotheken (hoe klein ook, van veertig tot vierhonderd boeken), ‘leestrommels’ en leesgezelschappen. Door noest speurwerk heeft Kuitert een indrukwekkende lijst leesgezelschappen van de hele archipel kunnen samenstellen.

Naïeveling

Interessant is dat in het boek van tijd tot tijd mensen opduiken die zich ten behoeve van de inlandse bevolking dwars opstelden tegenover de veelal conservatieve ambtenaren. Afgezien van de nodige goedwillende overheidsdienaren, residenten en zendelingen die de Indonesiërs ‘de moderne

tijd' in wilden helpen, waren dat mensen als Baron Wolter Robert van Hoëvell, die ook als Tweede Kamerlid van zich liet horen. De taalgeleerde Herman Neubronner van der Tuuk. En natuurlijk Eduard Douwes Dekker, die als Multatuli in 1860 zijn kritische *Max Havelaar* schreef.

Alles wat met de drukpers te maken had, had niet te maken met tevreden achterover liggen in rieten stoelen terwijl je gediensig van alles wordt voorzien.

Een oud-student van de arabist Christiaan Snouck Hurgronje, D.A. Rinkes, werd rond 1900 een soort beschermheer van de opkomende Indonesische intelligentsia toen hij de spil werd van de uitgeverij Balai Poestaka (Boekhuis). Vanwege zijn kennis van de Indonesische talen en culturen was hij ook adviseur van de koloniale overheid. Hij initieerde de uitgave van tijdschriften in de lokale talen, benadrukte het belang van goede volkslectuur en zorgde ervoor dat de lectuur aansloot bij de Indonesische cultuur.

Het Nederlands speelde hierbij geen rol van betekenis. Kuitert noemt Rinkes 'een verlichte geest' die door de behoudende Nederlanders in de kolonie onder vuur werd genomen. Hij werd als een naïeveling gezien die heulde met de inlanders. De uitgeverij Balai Poestaka gaf allerlei soorten boeken uit, van klassiekers tot eigentijdse romans, van detectives tot volksverhalen. En was een groot succes. Per jaar verkocht Balai Poestaka zo'n 300.000 boeken.

Om de boeken op de juiste plaatsen te krijgen werden over de hele archipel depots ingesteld. De prijzen van de boeken waren laag, wat andere uitgeverijen prikkelde om ook in deze geest aan het werk te gaan. Rinkes zette bibliotheken op (ook in scholen) omdat er nog te weinig boekwinkels waren. In 1920 waren er al 1200 volksbibliotheken. Er kwam ook een Persbureau dat persoverzichten maakte en overheidsstukken in het Maleis vertaalde.

Geen tempo doeloe

Het valt op dat in *Met een drukpers de oceaan over* helemaal geen tempo doeloe-sfeer hangt, terwijl de negentiende eeuw toch bij uitstek de tijd was. Alsof die goede oude tijd waar het hier om gaat niet bestond. Alles wat met de drukpers te maken had, had niet te maken met tevreden achterover liggen in rieten stoelen terwijl je gediensig van alles wordt voorzien.

Getuige de bibliografie is deze periode wel eens eerder onderzocht, maar niet eerder zo breed aan de hand van de boekcultuur. Als variant van een cultuurgeschiedenis is dit een mooie ontstaansgeschiedenis. In de bijlagen staan informatieve lijsten van kranten in lokale talen, welke drukletters beschikbaar waren, hoeveel boeken uit Nederland kwamen (naar gewicht), de namen van de

leesgezelschappen, van de drukkers en de uitgevers. Je ziet hier tegen de verdrukking in een boekcultuur verschijnen, vanaf bijna niets tot de apotheose in de gedaante van de uitgeverij Balai Poestaka. En al die tijd was er sprake van dat wantrouwen en de arrogante arm van de koloniale overheid: zou de inlandse bevolking niet ‘verhit’ raken? Het waren verlichte geesten als Van Hoëvell, Van der Tuuk, Snouck Hurgronje en Rinkes die hier weerstand tegen boden: ‘hou ze niet onwetend!’

Met een drukpers de oceaan over. Koloniale boekcultuur in Nederlands-Indië 1816-1920 door Lisa Kuitert is uitgegeven door Prometheus.
